

Liège 26 2006

N O T A E

PRAEHISTORICAE

Liège - 16.12.2006
Groupe de Contact FNRS
« Préhistoire »
« Prehistorie »
Contactgroep

organisation / organisatie

Marcel Otte
Université de Liège
Service de Préhistoire
Place du XX Août 7, Bât A1
BE - 4000 Liège

Marcel.Otte@ulg.ac.be

&

Dominique Bonjean
Kévin Di Modica
asbl Archéologie Andennaise
339d, rue Fond des Vaux
BE - 5300 Sclayn (Andenne)

Scladina@swing.be
www.Scladina.be

coordination / coördinatie

Philippe Crombé
Marc De Bie
Ivan Jadin
Marcel Otte
Michel Toussaint
Philip Van Peer

D / 2006 / 7181 / 1

Een Bandkeramische dissel in Zandig Vlaanderen

Yves PERDAEN, Pieter LALOO, Philippe CROMBÉ & Wim DE CLERCQ

Samenvatting

Geheel onverwacht kwam tijdens het onderzoek van een Romeinse nederzetting in het hartje van Zandig Vlaanderen een Bandkeramische dissel aan het licht. In onderstaande bijdrage wordt getracht een antwoord te formuleren op de vraag hoe deze dissel zo ver buiten het verspreidingsgebied van de Bandkeramiek is terechtgekomen. Er wordt nagegaan of er aanwijzingen zijn voor laatmesolithische-vroegneolithische contacten in het onderzoeksgebied of andere mechanismen aan het werk zijn geweest.

Sleutelwoorden: Dissel, Bandkeramische cultuur, intentionele depositie, Romeinse handelsnetwerken.

1. Inleiding

Tijdens het grootschalig archeologisch onderzoek van een Romeinse nederzetting ter hoogte van 't Zandeken in Kluizen (gemeente Evergem, Oost-Vlaanderen) kwam geheel onverwacht een dissel aan het licht (fig. 1). Hij werd aangetroffen op de bodem van een greppel ter hoogte van een viertal brandrestengraven. Op basis van de grondstof en zijn morfologie kan het artefact aan de Bandkeramische cultuur (BK) worden toegeschreven. Het stuk heeft een asymmetrische, bijna planoconvexe doorsnede en bezit volgende afmetingen: lengte 102 mm, breedte 54 mm en dikte 22 mm. Zowel proximaal als distaal zijn sporen van beschadiging zichtbaar. Hierdoor is de snede volledig verwijderd en kan de oorspronkelijke lengte niet meer worden geschat. De hiel is wel nog gedeeltelijk bewaard gebleven. In eerste instantie werd gedacht dat het stuk was vervaardigd uit faniet, maar een nadere inspectie wees uit dat het om een micahoudende zandsteen gaat (met dank aan Ivan Jadin, K.B.I.N., voor de hulp bij de determinatie).

2. Typologische toewijzing en datering

Bandkeramische dissels worden op basis van hun verhouding dikte/breedte ingedeeld in verschillende types (zie o.m. Bakels 1987 voor een overzicht). Met de aanwezigheid van eventuele facetten of hun lengte wordt weinig of geen rekening gehouden. Aangezien dissels tijdens hun gebruik herhaalde malen worden heraaangescherpt kan de lengte sterk afnemen. De breedte en dikte wijzigen minder. De opdeling in subtypes verschilt van auteur tot auteur, maar de meeste auteurs zien een scheiding bij een dikte/

breedte index van circa 50. Dissels met een index boven 50 worden tot de dikke dissels gerekend; dissels met een index onder 50 tot de dunne dissels. Het exemplaar uit het Kluizendok bezit een index van 41 en mogen we met andere woorden tot de groep van de dunne dissels rekenen. Een chronologische betekenis moeten we achter de verschillende types niet zoeken. Op basis van een aantal goed gedateerde contexten blijken de verschillende types doorheen de gehele BK voor te komen. Wat mogelijk wel een chronologische betekenis heeft, is de aangewende grondstof. Onderzoek van C. Bakels (1987) heeft duidelijk gemaakt dat vooral aan het einde van de BK micahoudende zandsteen werd geprefereerd voor de vervaardiging van dissels. In de oudere fases werd voornamelijk amfiboliet en basalt gebruikt.

3. Met dank aan de Romeinen

Het is niet de eerste keer dat lithische artefacten uit de steentijd in Romeinse sites aan het licht komen. Op zowat elke Romeinse site komen steentijdartefacten aan het licht. Vaak gaat het om relatief klein materiaal zoals afslagen, kerntjes, een enkele microkling of een schrabber. Hoewel we het gebruik van vuursteen in de Romeinse periode niet kunnen uitsluiten – denken we maar aan het *tribulum* dat in sterk geromaniseerde gebieden en meer specifiek het oostelijk bekken van de Middellandse Zee tot aan het eind van de 20ste eeuw in gebruik bleef (Martingell, 2003) – lijkt het in het merendeel van de contexten toch om residueel materiaal te gaan. De Romeinen verkozen net als de prehistorische mens vaak de hoger gelegen gebieden – in dit geval de dekzandruggen – voor het inplanten van hun nederzetting en tijdens het uitgraven en opvullen van kuilen,

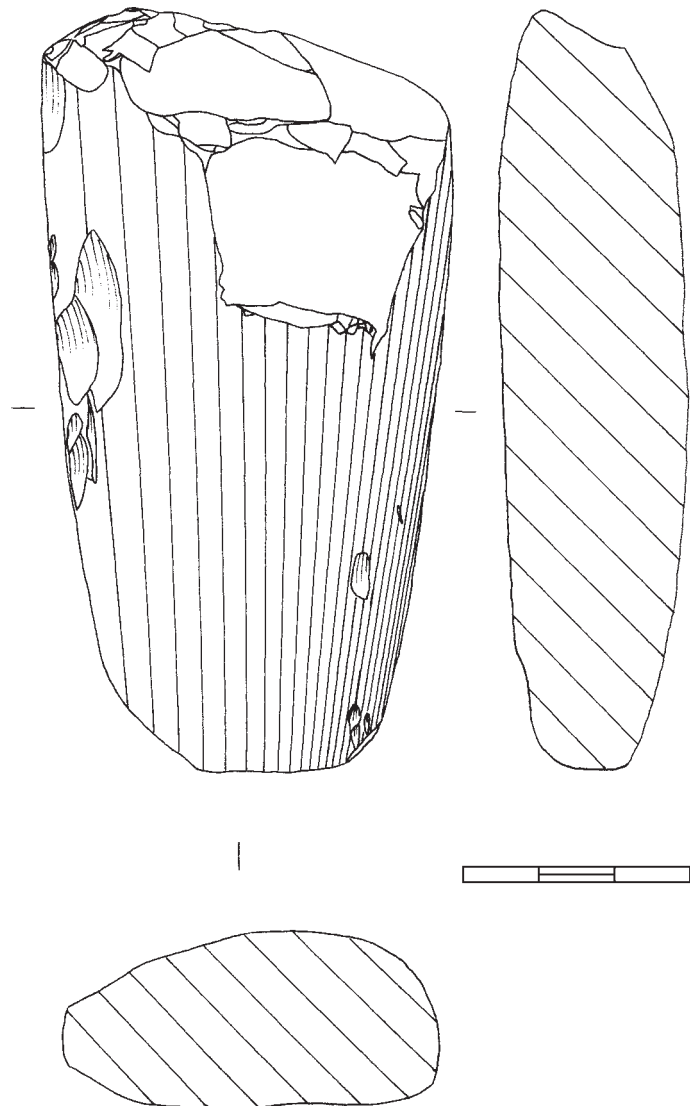

Fig. 1 – BK dissel gevonden te Kluizen – 't Zandeken (tekening J. Sergant).

greppels en dergelijke kon het gebeuren dat hierbij prehistorische artefacten werden verspit. Kleiner lithisch materiaal werd vaak over het hoofd gezien. In het geval van bijlen en dissels is de kans dat ze onopgemerkt blijven echter zeer klein. Het is trouwens niet de eerste keer dat een bijl of dissel in een Romeinse context wordt aangetroffen. Gepolijste artefacten zijn onder meer aangetroffen in Merendree, Velzeke (mondellinge mededeling G. De Mulder), Wielsbeke (mondellinge mededeling J. Hoorne), Asse (mondellinge mededeling M. Meganck), enz. En ook buiten onze landsgrenzen wordt regelmatig melding gemaakt van gepolijste artefacten in Romeinse contexten, denken we maar aan *North End Farm* in het Verenigd Koninkrijk (Bevan & Ixer, 2000). Geen enkele keer kan hierbij worden getwijfeld aan het intentionele karakter van de depositie.

Wat de vondst in Kluizen zo uitzonderlijk maakt is het feit dat het gaat om een Bandkeramische

dissel, tientallen kilometers buiten het verspreidingsgebied van de BK. Voor zover bekend is de dissel van Kluizen zelfs de eerste in zijn soort binnen Zandig Vlaanderen (Jadin, 2003). Hoe kunnen we de aanwezigheid van een Bandkeramische dissel op de Romeinse site van Kluizen verklaren? Hoe zeldzaam ook, de dissel van Kluizen is niet de enige die in het dekzandgebied van Noordwest Europa werd aangetroffen. Tientallen voorbeelden zijn gekend (Jadin, 2003; Verhart, 2000) en hoewel het merendeel zich in de nabijheid van de lössgebieden bevinden zijn er exemplaren die op 100-200 km of meer van de dichtstbijzijnde Bandkeramische nederzettingen zijn teruggevonden. Als verklaring worden vaak contacten met inheemse jager-verzamelaars aangehaald (Verhart, 2000). Verlies van dissels door de BK mensen buiten de lössgebieden kan worden uitgesloten. Dissels vormden namelijk een belangrijk statussymbool (Bakels, 1987) en zullen dan ook met de nodige zorg zijn

omringd. Tot op heden zijn er echter weinig of geen concrete aanwijzingen voor contacten tussen de BK mensen en gelijktijdige laatmesolithische jager-verzamelaars tenzij in de onmiddellijke nabijheid van het BK verspreidingsgebied. Momenteel beschikken we voor België over een vijftal ¹⁴C-dateringen die binnen de periode 6500-6000 BP vallen (Crombé *et al.*, 2005). Vier hiervan zijn afkomstig van Brecht 'Moordenaarsven' (Vermeersch *et al.*, 1992), maar de relatie van de gedateerde houtskoolmonsters met het lithisch materiaal is twijfelachtig. Daarenboven zijn er in het lithisch materiaal geen aanwijzingen te vinden voor een vroegneolithische component. Er bevinden zich geen asymmetrische trapezia met vlakke ventrale retouches die als voorlopers gelden voor BK-spitsen, noch dissels of vroegneolithisch aardewerk is aangetroffen. Tenslotte is er ook nog een hazelnoot-datering afkomstig van Verrebroek - Dok 1 (Van Strydonck & Crombé, 2005), maar ook deze is niet duidelijk geassocieerd met een laatmesolithische industrie. Verspreid over deze vroegmesolithische vindplaats (Crombé, 2005) bevinden zich wel enkele trapezia en BK spitsen, onder meer in concentratie C.49 (Messian, 2005). Moet een deel hiervan effectief aan de BK mens worden toegeschreven? Waarschijnlijk niet, toch mag het belang van het mesolithische substraat in de vorming van de BK niet worden onderschat (Gronenborn, 1997, 1998; Jeunesse, 2002). Meer bepaald op technologisch vlak (o.m. de klingen-productie) en de aangewende grondstoffen (o.m. het gebruik van Maasvuursteen, kwartsiet van Wommersom en ftaniet) zijn er een aantal overeenkomsten tussen de laatmesolithische en de BK steenindustrieën vast te stellen. Het zou niet slecht zijn deze technologische gelijkenissen en verschillen eens op een rijtje te zetten en bepaalde collecties/ensembles opnieuw te bekijken. Zelfs in het aardewerk zijn een aantal autochtone kenmerken te herkennen.

Keren we terug naar Kluzen dan moeten we vaststellen dat er geen aanwijzingen zijn voor een laatmesolithische nederzetting in de nabijheid van 't Zandeken. Zowel tijdens het proefsleuvenonderzoek als tijdens het vervolgonderzoek is slechts een handvol vuurstenen artefacten aangetroffen zonder hierbij een uitgesproken laatmesolithische component. Het lijkt er met andere woorden op dat het artefact door de Romeinse bewoners van 't Zandeken naar deze plaats is gebracht en gedeponerd. Hoewel we niet uitsluiten dat de Romeinse bewoners gefascineerd konden zijn door prehistorische vondsten – denken we maar aan de door Plinius voor (vuist)bijlen gebruikte term 'donderstenen' – stellen we ons de vraag of de waarde van een dergelijk object dusdanig was dat het werd geruild of verhandeld over grote afstanden. Mogelijk kreeg het object een herbestemming – hierbij willen

we wijzen op de morfologische overeenkomsten met bepaalde wetstenen uit Romeinse contexten – en hoeft het niet zozeer als een 'object uit de oudheid' (bijvoorbeeld in het kader van de voorouderverering; toeval of niet maar het artefact is in de nabijheid van een aantal brandrestengraven gevonden) maar kan het ook als een functioneel object tot in de Romeinse nederzetting zijn gebracht. Blijft de vraag of het over een grote afstand is geruild of verhandeld... of is het alsnog van een onbekende laatmesolithische site uit de buurt afkomstig. Dit laatste lijkt heel onwaarschijnlijk vermits bij de intensieve veldprospecties van de afgelopen 25 jaar in Zandig Vlaanderen nog geen enkele vergelijkbare BK vondst is aangetroffen.

Een plausibeler antwoord op de vraag vinden we in het Romeinse aardewerk dat in een andere greppel nabij de brandrestengraven werd aangetroffen. Onder de scherven bevonden zich verschillende fragmenten van recipiënten die op basis van hun vorm en baksel afkomstig blijken te zijn uit de *Civitas Tungrorum*, met andere woorden het gebied rond het huidige Tienen en Tongeren waar zich in het vroegneolithicum verschillende clusters met BK nederzettingen bevonden. Daarenboven bevindt de enige gekende ontsluiting voor de micahoudende zandsteen die werd gebruikt voor de vervaardiging van de dissel uit Kluzen zich op korte afstand van Tongeren, namelijk in Horion-Hozémont (Cahen *et al.*, 1986; Bakels, 1987). Het lijkt er dan ook sterk op dat er geen sprake is van Bankeramische contacten met laatmesolithische jager-verzamelaars in Kluzen. Hoogstwaarschijnlijk is de dissel net als het vaatwerk uit de *Civitas Tungrorum* via een complex netwerk van contacten, markten, handelaars en routes tot in Kluzen verhandeld. We danken met andere woorden onze eerste vondst van een BK dissel in Zandig Vlaanderen aan de Romeinen.

Dankwoord

Het onderzoek van de Romeinse sites in Kluzen kadert in een grootschalig archeologisch noodonderzoek naar aanleiding van de uitbreiding van de Gentse Zeehaven. Dit onderzoek wordt mogelijk gemaakt door de financiële steun van de Vlaamse Gemeenschap, afdeling Maritieme Toegang die tevens optreedt als bouwheer voor dit project. Daarnaast mag ook de hulp van de vele studenten niet uit het oog worden verloren.

Bibliografie

- BAKELS, C. C., 1987. On the adzes of the northwestern Bandkeramik. *Analecta Praehistorica Leidensia*, 20: 53-85.
- BEVAN L. & IXER R., 2000. Prehistoric Lithics. In: EVANS J. C., JONES L. & ELLIS P., *Severn Valley Ware Production at Newland Hopfields. Excavation of a Romano-British kiln site at North End Farm, Great Malvern, Worcestershire in 1992 and 1994*, Oxford (BAR British Series 313): 66-67.
- CAHEN D., CASPAR J.-P. & OTTE M., 1986. *Industries lithiques danubiennes de Belgique*, Liège (ERAUL 21).
- CROMBÉ P. (ed.), 2005. *The Last Hunter-Gatherer-Fishermen in Sandy Flanders. The Verrebroek and Doel Excavation Projects. Vol. I: palaeo-environment, chronology and features*, Ghent (Archaeological Reports Ghent University 3).
- CROMBÉ P., PERDAEN Y. & SERGANT J., 2005. La néolithisation de la Belgique: quelques réflexions. In: MARCHAND G. (éd.), *Unité et diversité des processus de néolithisation sur la façade atlantique de l'Europe (7-4ème millénaires avant J.C.)*, Nantes, 26 & 27 avril 2002, Paris (Mémoire XXXVI de la Société Préhistorique Française): 47-66.
- GRONENBORN D., 1997. *Silexartefakte der ältestbankeramischen Kultur*, Bonn (Universitätsforschungen zur prähistorische Archäologie, 37).
- GRONENBORN D., 1998. Altestbandkeramische Kultur, La Hoguette, Limburg, and... What else? – Contemplating the Mesolithic-Neolithic transition in southern Central Europe. *Documenta Praehistorica*, XXV: 189-202.
- JADIN I., 2003. *Trois petits tours et puis s'en vont... La fin de la présence danubienne en Moyenne Belgique*, Liège (ERAUL 109).
- JEUNESSE C., 2002. Armatures asymétriques, régionalisation, acculturation. Contribution à l'étude des relations entre le Rubané et la composante autochtone dans l'ouest de la sphère danubienne. In: OTTE M. & KOZŁOWSKI J. K. (dir.), *Préhistoire de la Grande Plaine du Nord de l'Europe. Les échanges entre l'Est et l'Ouest dans les sociétés préhistoriques, Actes du colloque Chaire Francqui interuniversitaire, Université de Liège, le 26 juin 2001*, Liège (ERAUL 88): 147-165.
- MARTINGELL H. E., 2003. Later Prehistoric and Historic use of Flint in England. In: MOLONEY, N. & SHOTT M. J. (eds.), *Lithic Analysis at the Millennium*, London: 91-97.
- MESSIAEN L., 2005. Verrebroek – Dok 1: Ruimtelijke en typologische analyse van concentratie C49. *Notae Praehistoricae*, 25: 103-108.
- VAN STRYDONCK M. & CROMBÉ P., 2005. Radiocarbon dating. In: CROMBÉ P. (ed.), *The Last Hunter-Gatherer-Fishermen in Sandy Flanders. The Verrebroek and Doel Excavation Projects. Vol. I: palaeo-environment, chronology and features*, Ghent (Archaeological Reports Ghent University, 3): 180-212.
- VERHART L. B. M., 2000. *Times fade away. The neolithization of the southern Netherlands in an anthropological and geographical perspective*, Leiden (Archaeological Studies Leiden University, 6).
- VERMEERSCH P. M., LAUWERS R. & GENDEL P., 1992. The Late Mesolithic Site of Brecht-Moordenaarsven (Belgium). *Helinium*, 32: 3-77.

Yves Perdaen, Pieter Laloo
Philippe Crombé & Wim De Clercq
Universiteit Gent
Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis
Blandijnberg, 2
BE - 9000 Gent
Yves.Perdaen@UGent.be
Pieter.Laloo@gmail.com
Philippe.Crombe@UGent.be
W.DeClercq@UGent.be